

профілактичного характеру. У цілому, протягом 1905–1907 рр. міське врядування асигнувало на потреби медичної та санітарної частин 44209 руб. 29 коп. Якщо простежити по роках, то маємо наступне: 1905 р. виділили 12708 руб. 76 коп., 1906 р. – 14692 руб. 29 коп., 1907 р. – 16808 руб. 24 коп. Із них значний сегмент спрямовувався на купівлю препаратів для безоплатного лікування малозабезпечених городян [2, с. 96].

Окрім цього, під опікою самоврядних інституцій перебував нічний притулок на 90 осіб й безкоштовна для них їдальня [2, с. 93]. За три роки на різноманітні напрями громадського «призрения» асигнували 12791 руб. 83 коп., з яких 3528 руб. 04 коп. виділили 1905 р., 3875 руб. 50 коп. – 1906 р. та 5388 руб. 29 коп. – 1907 р. [2, с. 94]. Сумарний показник соціальних витрат (освіта, медицина, санітарія, громадське «призрение») за 1905–1907 рр. склав 228664 руб. або 84108 руб. 99 коп. у 1905 р., 76019 руб. 99 коп. – 1906 р., 68535 руб. 02 коп. – 1907 р. Відносна частка видатків на соціальну сферу у річному бюджеті становила відповідно 32 % – 1905 р., 28 % – 1906 р. і 23 % – 1907 р. [2, с. 20, 24, 26]. Цілком закономірно, що на фоні загального скорочення доходів знижувався й відсоток на фінансування соціально значимих проектів. Таким чином, міське самоврядування Чернігова, плануючи видаткові статті у місцевому бюджеті на 1905–1907 рр., попри складнощі суспільно-політичних процесів, а отже, й економічного стану, продовжувало фінансувати навчальні заклади, у тому числі розширюючи освітню мережу, дбало про медичне забезпечення городян й належні санітарно-гігієнічні умови у губернському центрі. Утім, з огляду на загальне скорочення річних прибутків, воно мусило зменшувати й соціальні витрати.

ПОСИЛАННЯ

1. Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 27–35; Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 11–19.
2. Краткий обзор деятельности Черниговского городского общественного управления за четырёхлетие 1905–1909 гг. – Чернигов, 1908. – 116 с.
3. Нікітін Ю. Культурно-господарська діяльність муніципальних структур в останній третині XIX ст.: на прикладі Чернігівської губернії / Ю. Нікітін // Сумська старовина. – Суми, 2009. – № XXVIII–XXIX. – С. 7–20.; Його ж. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування / Ю. Нікітін. – Вінниця, 2014. – 252 с. та ін.
4. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 145, оп. 1, од. зб. 20, 4 арк.
5. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 452, 25 арк.
6. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 644, 13 арк.
7. Чорний Д. Видатки міських дум Харківської та Чернігівської губерній на народну освіту (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. Чорний // Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. – Х., 2003. – № 594. – С. 224–233.; Його ж. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) // Д. Чорний. – Х., 2007. – 304 с. та ін.

Шарая Л.Н. Социальные расходы в бюджете городского самоуправления Чернигова 1905–1907 гг.

Статья посвящена одному из важных направлений в хозяйствовании городского самоуправления Чернигова – социальной сфере.

Рассказывается о расходах из местного бюджета на развитие образования, содержание больницы, обеспечение надлежащих санитарно-гигиенических условий в губернском центре.

Ключевые слова: городское самоуправление, бюджет, расходы, учебные заведения, больница, санитария.

Shara L.M. Social expenses in the budget of Chernihiv city government in 1905-1907

The article is devoted to one of the important areas in the management of Chernihiv city government – the social sphere. Expenses from the local budget on the development of education, maintenance of hospitals, and provision of hygienic and sanitary conditions in the provincial center are under consideration.

Key words: municipality, budget, expenses, education, hospital, sanitation.

28.02.2017 p.

j

УДК 94(477.552) «1906/1917»

А.П. Гриценко

СТОЛИПІНЬСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ НА ГЛУХІВЩИНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена питанню проведення Столипінської аграрної реформи 1906–1917 рр. на теренах Глухівщини як одного з багатьох регіонів України. Автор досліджує загальнодержавні процеси в регіональних умовах.

Ключові слова: регіональна історія, аграрна реформа, Глухівський повіт, община, хутір, відруб.

Питання проведення Столипінської аграрної реформи початку XX ст. привертало до себе увагу дослідників історії. Однак, представники радянської історіографії тенденційно підходили до оцінки реформи, досліджуючи її соціально-політичні завдання. Втім, такі науковці, як С. Дубровський, П. Єфремов, С. Сідельніков [1], опрацювавши значний масив фактичного матеріалу, систематизували та залучили до наукового обігу нові історичні джерела.

З середини 1980-х рр., в умовах трансформації суспільства, відбувається повернення до вивчення цієї теми. Історики А. Глаголев, А. Аврех, І. Ковальченко [2] звертають увагу на проблеми аграрної історії, аналізують причини та позитивні наслідки Столипінської аграрної реформи. Відзначення на початку XXI ст. сторіччя з часу її впровадження спричинило появу нових історичних розвідок А. Анфімова, А. Бородіна, В. Тюкавкіна [3], які у своїх публікаціях здійснили відхід від стереотипів та ідеологічних догм.

Означене питання досліджували і українські вчені О. Реєнт, О. Бойко, В. Пилипенко, М. Якименко, В. Шевченко [4], які зосередились на розгляді регіональних особливостей реформи. Також українськими істориками В. Майстренком, В. Бочаровим, І. Власиком, О. Приймаком та Л. Ігнатовою [5] було здійснено низку дисертаційних досліджень. На теренах Чернігівщини та Сумщини цією проблемою займалися О. Герасимчук та В. Жмака [6].

Однак, незважаючи на досить велику кількість наукових праць з історії Столипінської аграрної реформи, включно

із дослідженнями на регіональному рівні, історія аграрних відносин зазначеного періоду малих регіонів, локусів залишається маловивченою, а тому і актуальною.

Аграрна реформи 1861 р., що скасувала кріпосне право, не вирішила проблему землекористування селян. Вони отримали особисту свободу й право розпоряджатися своїм майном, купувати й продавати його, втім, стали ще більше залежними від сільської общини, а точніше від сільських поміщиків [7, с. 83]. Останні облаштовували землі, виходячи з власних інтересів, не турбуючись про умови землекористування селян.

У нашому краї переважала подвірна форма володіння надільною землею на відміну від общинної. Ще з 1860-х рр. господар двору одержував раз і назавжди земельну ділянку, а потім вона передавалася у спадок дітям. Її не можна було ні продати, ні віддати під заставу. Єдиним було те, що подвірне землеволодіння подібно до общинного могло поєднуватися зі спільним користуванням неорними землями (луками, пасовищами, лісом, «незручними» землями) [8, с. 68].

У 1905 р. у Глухівському повіті було 5 358 десятин казенної землі, включаючи 336 дес. «незручних» проти 3 597 десятин у 1877 р. [9, с. 41]. Тобто за 28 років їх кількість зросла на 49 %. В той же час у межах Чернігівської губернії землі казни за 1877–1905 рр. зменшилися на 99 731 дес. або на 34,4 %. Така ситуація була аналогічною і в інших губерніях, тому 4 березня 1906 р. царський прем'єр-міністр Петро Аркадійович Столипін видав Указ «Про організацію землеустрою та утворення Комітету в землевпорядних справах, губернських і повітових землевпорядних комісій». На комісії було покладено завдання сприяти селянам у купівлі земель за допомогою Селянського поземельного банку, продажу та надання в оренду казенних земель; заохочувати переселення на казенні землі Азіатської Росії; покращувати селянське землекористування [11, с. 28–29].

Згодом, 9 листопада цього ж року, з'явився Указ Урядового Сенату «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосується селянського землеволодіння й землекористування», який унормовував виділення селян з общини на хутори та відруби [12, с. 72]. Організація хуторів і відрубів здійснювалась згідно з Наказом землевпорядним комісіям від 19 вересня 1906 р. Для цього облаштовувалися цілі групи володінь без їх розподілу на одноосібні господарства. Групове землевпорядкування дрібнолобну общину й було підготовчим етапом до одноосібного землевпорядкування [13, с. 23–24].

Вся ця урядова законотворчість започаткувала у 1906 р. реалізацію аграрної реформи. По-перше, віковична селянська громада переставала грати монопольну роль в житті звичайного селянина. Він, якщо мав мінімум підприємливості і сміливості, відтепер сам міг вирішувати свою долю і брати свій наділ в особисту власність чи навіть його продати. По-друге, царський уряд за рахунок общинних земель і банківських кредитів давав змогу переселяти селянам на хутір чи відруб.

Перед цим у серпні 1906 р. було видано ще два укази «Про передачу Селянському банку частини удільної землі» та «Про передачу Банку для продажу селянам вільних казенних земель» [14, с. 118; 15, с. 92]. У нашому регіоні це зробити було дуже важко, адже Чернігівщина налічувала 117,8 тисяч десятин казенних земель, переважно лісових масивів, більша половина яких (66,3 тис. дес.) перебувала в Остерському повіті [9, с. 41], а удільних земель взагалі не було.

Уряд забороняв землевпорядним комісіям і Селянському банку передавати державні землі сільським люмпенам, які не мали інвентаря й робочої худоби [16, с. 111]. У той же час місцеві можновладці наполягали на оренді казенних земель, що було одним із заходів ліквідації малоземелля. Для цього з 12 до 36 років зріс граничний строк оренди для селян [17, с. 66]. Тому у Чернігівській губернії протягом 1907–1916 рр. лише 8,7 % селян-общинників (16 414 дворів) приватизувало землю. Також мало (7,8 % або 89 667 дес.) землі перейшло з общинної в індивідуальну власність [18, с. 575–577; 19, с. 1]. Хутори й відруби на Глухівщині, як і по всій імперії, створювались переважно на землях сільських громад (більше половини) та Селянського поземельного банку (третина).

Для прискорення реформи 14 червня 1910 р. було видано новий закон «Про зміни й доповнення деяких постанов про селянське землеволодіння». Відтепер, усі сільські общини, створені до 1887 р., автоматично переходили до приватного ділянкового чи подвірного володіння незалежно від бажання членів общини. У Чернігівській губернії таких неподільних товариств налічувалося 1 950 і в них перебувало 88 644 домогосподарств на площі 565 тис. дес. [20, с. 746]. За цим Законом «до розряду земель надільних не відносяться спадкові землі малоросійських козаків» [21, арк. 25 зв.].

Отже, Столипінська аграрна реформа здійснювала пріоритет відрубного (хутірського) землеволодіння. Газета «Черниговское слово» у 1910 р. писала: «Деякі частини закону мають не стільки навіть політичну, скільки – більш вузьку поліцейську тенденцію, як, наприклад, наполегливе прагнення до розселення сіл окремими хуторами на відрубні ділянки. Очевидно, цим заходом передбачалося за можливості утруднити в майбутньому повторення бурхливих стихійних виступів сільського натовпу» [22, с. 1].

Ще один закон від 29 травня 1911 р. затвердив нове Положення про землеустрій, що урівняло статус земель та полегшило розділ однопланових поселень. Раніше для цього необхідна була згода 2/3 домогосподарів усіх сіл або рішення суду, або навіть дозвіл самого царя. З 1911 р. було достатньо заяви простої більшості домогосподарів. Також для виділу землі частинам сіл і висілкам було достатньо бажання 1/5 домогосподарів (у селах з населенням близько 250 мешканців), а у великих селах – не менше 50 жителів. У подвірних селах для розверстання на хутори й відруби вистачало бажання більшості, а не 2/3 як раніше (у селах з общинною формою все залишалось

як і раніше) [23, с. 459–461].

Завдяки полегшенню створення хуторів, у 1913 р. в Чернігівській губернії було виконано робіт на площі 18 883 дес. (за планом 19 640 дес.) для 5 075 дворів (за планом 5 138 дворів) [24, арк. 38–39, 71], тоді як за шість попередніх років (1907–1912 рр.) було здійснено групових земельнопорядкових робіт лише 9 817 дес. На 1914 р. запланували таких робіт для 4 492 дворів на площі 20 754 дес. Через початок війни частина групових робіт так і не була завершена.

Глухівський повіт не був у лідерах – тут у процесі виходу перебувало порядку 1000 десятин. На 1915 р. було заплановано перевести в одноосібне господарювання 242 господарства площею 1 437 десятин, а в групове – відповідно 499 господарств площею лише 305 десятин [25, арк. 62 зв. – 63].

Деякі сім'ї при бажанні отримували землю, на яку вони переносили свої житла. Утворювалося нове поселення чи нова община, проте значно меншого розміру, ніж община материнська. На нове місце переносилися й усі будівлі. Відповідно, навколо Слоута та інших сіл Глухівського повіту після 1911 р. з'явилась низка нових населених пунктів – хуторів, на які переселились по декілька підприємливих сімей. Вочевидь, вони були родичами, бо за їх прізвиськом і було обрано назву нового поселення, наприклад, Гузенків хутір.

Заснували хутір три брати Гузенки – Родіон, Василь та Максим. Переїхали вони сюди з с. Чорториги (нині с. Шевченково). У найстаршого Родіона та Улити Гузенків народилось четверо дітей: у 1900 р. – Марія, через шість років – Іван, потім – Софія, і вже у 1928 році – наймолодший Яків. Сім'я жила заможнo: і старші, і молодші працювали на свої потреби і раділи гарним урожаю. У 1924 р. на хуторі в трьох дворах жило 17 осіб. Цей новий населений пункт розташовувався в лісі за болотом, яке й зараз гарно видно за Далиною. Проблеми розпочались із початком політики колективізації. Брати розпродали все своє майно і переселились у с. Слоут. Василь Гузенко із сім'єю поселився у Даліні. Маючи непогану освіту (закінчив Глухівську чоловічу гімназію), він у довоєнний час працював учителем Далінської школи.

Слоутчанка Тетяна Тихонівна Халявко згадувала, що неподалік Биденського ярубув Карпійчин хутір (за прізвиськом господарки), однак вона мала великі борги, тому, очевидно, в часи революції спалила своє обійстя. Деякі поселення отримали назву від місцевості, де розташовувався хутір. Навколо Слоута такими були Туровщина (2 двори, 16 чоловік) і Долина (11 дворів, 68 чоловік) [26, с. 4]. Загалом на той час по Слоутській сільській раді було 619 господарств, населення складало – 3509 осіб: чоловіків – 1646, жінок – 1863.

Досліджуючи процес проведення Столипінської аграрної реформи на Глухівщині, варто зазначити її позитивні наслідки. Зокрема, у 1913 р. у володінні жителів с. Слоут перебувало 7 тисяч десятин орної землі, лісів та пасовищ. Більше третини (2,5 тис. дес.) землі належало поміщику Брігену, ще 300 десятин – поміщику Губському. 60 заможних господарів, яких радянська влада пізніше запише у куркулі,

володіли двома тисячами десятин землі або по 33,3 десятини у середньому кожний. Ще 400 родин із середніми статками обробляли 1900 десятин (загалом по 4,75 десятини). Решта 300 десятин розподілялась між трьома сотнями бідних селян. Тобто, на той момент більшість жителів села мали високі і середні статки. У 1916–1917 рр. земельнопорядкові роботи фактично вже не велися.

Таким чином, аграрна реформа початку ХХ ст. мала два етапи свого проведення: перший – підготовчий, коли у 1906–1911 рр. готувалась законодавча база; другий – коли у 1912–1915 рр. було здійснено практичне застосування напрацьованих законів. Аналіз статистичних джерел та спогади очевидців свідчать про певні успіхи реформи на Глухівщині.

ПОСИЛАННЯ

1. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа. Из истории сельского хозяйства и крестьянства России в нач. ХХ в. / С.М. Дубровский. – М.: Изд-во АН СССР. – 1963. – 60 с.; Ефремов П.Н., Столыпинская аграрная политика – М., 1941; Сидельников С.М. Аграрная реформа Столыпина. – М.: Изд-во Московского университета, 1973. – 338 с.
2. Глаголев А.И. Формирование экономической концепции П.А. Столыпина (1885–1905 гг.) [Текст] / А.И. Глаголев // Вопросы экономики. – 1990. – № 10. – С. 56–63.; Румянцев М. Столыпинская аграрная реформа [Текст]: предпосылки, задачи, итоги / М. Румянцев // Вопросы экономики. – 1990. – № 10. – С. 63–74.; Аврех А.Я. П.А. Столыпин и судьбы реформ в России [Текст] / А.Я. Аврех. – М., 1991; Ковальченко, И.Д. Столыпинская аграрная реформа [Текст]: мифы и реальность / И.Д. Ковальченко // История СССР. – 1991. – № 2. – С. 52–72.
3. Бородин А.П. Столыпин. Реформы во имя России [Текст] / А.П. Бородин. – М.: Вече, 2004. – 380 с. Анфимов А.М. Власть и реформы. П.А. Столыпин и российское крестьянство [Текст] / А.М. Анфимов. – М., 2002.; Тюкавкин В.Г. Великоорусское крестьянство и Столыпинская аграрная реформа [Текст] / В.Г. Тюкавкин. – М.: Памятники исторической мысли, 2001. – 304 с.; Зырянов П.Н. Крестьянская община Европейской России в 1907–1914 гг. / П.Н. Зырянов. – М.: Наука, 1992. – 256 с.; Комов Н. Российская модель землепользования и землеустройства / Николай Комов. – М.: Ин-тут оценки природных ресурсов, 2001. – 624 с.
4. Реент О. Україна в імперську добу (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / О. Реент. – К., 2003. – 340 с.; Бойко О.Д. Історія України: навч. посіб.: [для студ. вищ. навч. закл.] / О.Д. Бойко. – К.: «Академвидав», 2003. – 656 с.; Пилипенко В. Від експериментів до соціальної практики (П.А. Століпін і його реформа) / В. Пилипенко, В. Тарасенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 151–157; Шевченко В.М. Реформа П.А. Століпін та її вплив на еволюційні поземельних відносин в Україні (1906–1916 рр.) / В.М. Шевченко // Сіверянський літопис. – 2007. – № 1. – С. 91–101; Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861–1918 рр.) / М.А. Якименко // Український історичний журнал. – 1996. – № 1. – С. 3–14; Якименко М.А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця ХІХ – початку ХХ ст. [Текст] / М. А Якименко. – Полтава, 2003. – 130 с.
5. Майстренко В.С. Століпінська аграрна реформа в Харківській губернії [текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.01. / В.С. Майстренко – Х., 1997. – 195 с.; Бочаров В.В. Століпінська аграрна реформа в Катеринославській і Харківській губерніях (1906–1916 рр.) [текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.01. / В.В. Бочаров – Донецьк, 2001. – 171 с.; Власюк І.М. Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906–1914 рр.) [текст]: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / І.М. Власюк – Житомир, 2000. – 179 с.; Приймак О.М. Століпінська аграрна реформа на півдні України (1906–1917 рр.) [текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.01. / О.М. Приймак – Запоріжжя, 2001. – 169 с.; Ігнатова Л.Р. Аграрна реформа П.А. Століпін та її здійснення в Україні (1906–1914 рр.) [текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.01. / Л.Р. Ігнатова – Одеса, 2002. – 202 с.
6. Герасимчук О.М. Одноосібне земельнопорядкування на селянських надільних землях Чернігівщини в роки Століпінської аграрної реформи (1907–1916 рр.) / О.М. Герасимчук // Сіверянський літопис. – 2014. – № 4. – С. 159–173.; Герасимчук О.М. Групове земельнопорядкування на селянських надільних землях Чернігівщини в роки Століпінської аграрної реформи (1906–1917 рр.) /

О.М. Герасимчук // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1. – С. 132–145.; Герасимчук О.М. Землевпорядкування на казенних землях Чернігівщини в роки Столипінської аграрної реформи (1906–1917 рр.) // О.М. Герасимчук // Сіверянський літопис. – 2016. – № 1. – С. 107–114.; Жмака В.М. Столипінська аграрна реформа на Сумщині [Текст] / В.М. Жмака // Матеріали шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції / МОН України, Управління освіти і науки Сумської обл. адміністрації [редкол.: В.В. Турков, А.В. Гончаренко, Г.І. Корогод та ін.]. – Суми: Сум ДПУ ім А.С. Макаренка, 2005. – С. 82–87.

7. Экономическая история СССР: учеб. для экон. вузов / В.Т. Чунтулов, Н.С. Кривцова, А.В. Чунтулов, В.А. Тюшев]. – М.: Высшая школа 1987. – 368 с.

8. Черниговская губерния. XLVIII. Труды местных комитетов о нуждах сельско-хозяйственной промышленности. – СПб.: Отд. тип. П.П. Сойкина, 1903. – 442 с.

9. Статистика землевладения 1905 г. – Вып. 47. – Черниговская губерния. – СПб.: Тип-я М. Яковлева, 1906. – 60 с.

10. Мэйси Д. Земельная реформа и политические перемены: феномен Столыпина / Д. Мэйси // Вопросы истории. – 1993. – № 4. – С. 3–19.

11. Земельна реформа в Україні / упор. Я.П. Конопада, І.І. Оржехівська; ред. Ю.Д. Білик. – К.: Урожай, 2001. – 47 с.

12. Давыдов М.А. Статистика землеустройства в ходе Столыпинской аграрной реформы (1907–1915 гг.) / М.А. Давыдов // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2007. – № 7. – С. 69–75.

13. Статистический ежегодник России 1914 г. (год одиннадцатый). – Пг.: Изд-е ЦСК М.В.Д., 1915. – 724 с.

14. Волковинський В.М. П.А. Століпін: з життя та державної діяльності / В.М. Волковинський, Ю.А. Левенець // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 116–123.

15. Проскурякова Н.А. Крестьянский поземельный банк и столыпинская реформа (1906–1916 г.) / Н.А. Проскурякова // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2007. – № 5. – С. 91–98.

16. Бородай Ю.М. Кому быть владельцем земли / Ю.М. Бородай // Наш современник. – 1990. – № 3. – С. 102–119.

17. Будзілович І. Оренда землі в Україні (історико-правовий нарис) / І. Будзілович, А. Юрченко // Право України. – 1994. – № 10. – С. 63–67.

18. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа. Из истории сельского хозяйства и крестьянства России в начале XX в. / С.М. Дубровский. – М., Изд-во Академии Наук СССР. – 1963. – 600 с.

19. Статистический ежегодник России 1915 г. (год двенадцатый). – Пг.: Изд-е ЦСК М.В.Д., 1916. – 659 с.

20. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3. Т. XXX. 1910. Отд. 1. – СПб, 1913. – 1425 с.

21. Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1336, оп. 1, спр. 230.

22. Закон об общине в Государственном Совете // Черниговское слово. – 1910. – № 968. – 25 марта. – С. 1.

23. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3. Т. XXXI 1911. Отд. 1. – СПб, 1914. – 1443 с.

24. Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1336, оп. 1, спр. 430, 167 арк.

25. Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1205, оп. 1, спр. 36, 91 арк.

26. Задко В. Слоут: історичний екскурс // Соборний майдан. – 2004. – № 3. – С. 4

Гриценко А.П. Столыпинская аграрная реформа начала XX века на Глуховщине: региональный аспект

Статья посвящена вопросу проведения Столыпинской аграрной реформы 1906–1917 годов на Глуховщине как одном из многих регионов Украины. Автор статьи исследует общегосударственные процессы в региональных условиях.

Ключевые слова: региональная история, аграрная реформа, Глуховский уезд, община, хутор, отруб.

Hrytsenko A.P. Stolypin's agrarian reforms in early twentieth century in Hlukhivshyna: regional aspect

This article is devoted to the issue of Stolypin's agrarian reforms 1906–1917 years in Hlukhivshyna, as one of many regions of Ukraine. The author examines national processes in terms of regional history.

Key-words: regional history, agrarian reform, Hlukhiv county, community, farm, cut.

14.02.2017 р.

j

УДК 355.257.7'94(477.52) «1914/1918»

Л.І. Рожкова

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ АРМІЙ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛАХ СУМЩИНИ)

У статті досліджується правове, соціально-побутове становище військовополонених німецької та австро-угорської армій у роки Першої світової війни. На матеріалах Сумщини аналізується національний склад, масштаби та характер примусової праці полонених у сільському господарстві, на промислових підприємствах, громадських роботах. Визначаються напрями переміщення полонених наприкінці війни.

Ключові слова: Перша світова війна, військовополонені, Сумщина, правові норми, примусова праця, сільське господарство.

1914 рік відкрив відлік нового століття, позначеного війнами тотального характеру. Залучення колосальних людських резервів і матеріальних ресурсів, військової техніки, поширення воєнних дій на територію кількох держав призвели до небачених військових втрат. Військовополонені, поряд з пораненими, біженцями, виявились однією з найбільш уразливих соціальних груп. Роки Великої війни стали суттєвим випробуванням суспільства на етнічну, соціальну, релігійну толерантність, на гуманізм в цілому. Вивчення історії військового полону має не лише пізнавальну цінність. На початку XXI ст. у військових конфліктах та локальних війнах, як і сто років тому, потребують вирішення проблеми визначення статусу військовополонених, гуманного ставлення до них, повернення на батьківщину. Засвоєння історичних уроків Першої світової війни сприятиме утвердженню у суспільній свідомості, міжнародно-правовій та політичній практиці антивоєнних цінностей, унеможливить відтворення «втрачених поколінь» у майбутньому.

Однією з провідних тенденцій сучасної історіографії є зміщення дослідницького інтересу з суто воєнних, дипломатичних аспектів в бік соціальних. Адже, як зазначають О. Реєнт та Б. Янишин, «війна – це не лише бойові дії, але й життя соціуму в режимі екстремального часу, глибокі соціальні, економічні, психологічні, ментальні зрушення» [1, с. 20]. У 2013 р. побачила світ колективна праця українських істориків «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна». Це – перше в українській історіографії узагальнююче видання, присвячене впливу війни на суспільні процеси. Певне місце у дослідженні приділено становищу військовополонених австро-угорської та німецької армій, які віднесені до тимчасових маргінальних груп населення. Подаються узагальнені кількісні дані полонених Центральних держав, аналізуються правові документи щодо статусу військовополонених, які діяли в період війни, у загальних рисах охарактеризовано їх становище [2, 476–480].

Дослідження німецького історика Р. Нахтігала розкриває історію розташованого у селищі Дарниця під Києвом табору військовополонених, що існував із весни 1915 р. і через який пройшла більша частина військових бранців Центральних держав [3]. Існує досвід вивчення історії військового полону у регіональному контексті [4; 5]. Проте